

*Гігієна має зробити розвиток людського організму
найбільш досконалим, життя найбільш сильним,
а його зживання - найбільш вудливим.*

С. Пурис

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ГІГІЄНИ І САНІТАРІЇ

Історія виникнення слова “гігієна” (від грец. “той, що приносить здоров’я”) пов’язана з давньогрецькою легендою про Асклепія (Ескулапа), сина бога Сонця Аполлона. З дитинства Асклепій був слабкою і хворобливою дитиною. Батько Асклепія, бог Сонця Аполлон, який сам займався лікуванням, вирішив поселити його у Сонячній долині під наглядом кентаврів. Вони вилікували хлопчика від усіх недуг. Зміцнившись духом і тілом, Асклепій і сам почав лікувати людей. У цьому йому допомагали дві дочки: Панацея і Гігієя. Панацея допомагала лікувати, а Гігієя, за віруванням древніх греків, була богинею здоров’я та прагнула запобігати виникненню захворювань. Її ім’ям і названо профілактичну науку *гігієну*.

Багатовікову історію гігієни умовно можна поділити на два основні періоди: *емпірична гігієна* — період використання різних профілактичних приписів, що ґрунтувались на спостереженнях і життєвому досвіді людей, та *науково-експериментальна гігієна* — період, започаткований формуванням гігієни як галузі сучасної медичної науки в XVIII—XIX ст.

Як галузь емпіричних знань гігієна зародилася в ті далекі часи, коли нарівні з народним лі-

куванням існувала народна гігієна. Санітарні заходи з'явилися у формі релігійних обрядів, спрямованих на оздоровлення умов життя. Надалі санітарні заходи було узаконено законодавчими актами, у яких насамперед ішлося про формування боєздатної армії, за рахунок чого основну увагу приділяли загартовуванню і фізичному розвитку.

Спроби забезпечити здорові умови життя відзначено в Стародавній Греції, Римі, Єгипті, Китаї та ін. Уживали різних заходів щодо способу життя, харчування, профілактики заразних захворювань і їх лікування, фізичної культури тощо. Девіз “краще запобігти хворобам, ніж лікувати їх” був поширеним у Давньому Китаї. Найбільшого розвитку досягла гігієна в *Стародавній Греції*. Перше узагальнення накопичених емпіричних гігієнічних знань здійснив Гіппократ. У трактаті “Про повітря, воду і місцевість” Гіппократ надав опис природних умов, показав їхній вплив на здоров'я і вказав на значення санітарних заходів у профілактиці хвороб.

У Греції, де спочатку звертали більше уваги на особисту гігієну і спартанське виховання, засноване на фізичному тренуванні, загартовуванні, поступово почали уживати громадських санітарних заходів щодо поліпшення водопостачання і харчування, утилізації нечистот у містах.

У *Стародавньому Римі* санітарні заходи набули ще більшого розвитку. Гордістю стародавніх римлян були великі пункти водопостачання, купальні і лазні. К. Гален (II ст. до н. е.) давав настанови про здоровий спосіб життя.

Період середньовіччя (VI—XIV ст.) характеризується повним занепадом особистої і громадської гігієни. Постійні війни та низький культурний і матеріальний рівень населення слугували сприятливим підґрунтям для розвитку епідемій. Спалахи віспи, холери, тифу, масове поширення прокази, шкірних, венеричних та очних хвороб були характерним явищем того часу. Пандемія чуми в IV ст., відомої під назвою “чорна смерть”, забрала близько 25 млн людських життів.

Ібн Сіна (Авіценна) у своєму монументальному творі “Канон лікарської науки” докладно вивчив питання харчування. На думку Авіценни, харчування має залежати від пори року, фізичного стану людини, її емоційного настрою. Ібн Сіна вважав, що захворювання можуть передаватися з продуктами харчування і водою.

Епоха Відродження (XV—XVI ст.) характеризується підвищенням інтересом до гігієни, особливо професійної. Праця Раммаціні “Про хвороби ремісників” (1700) була першою в цій галузі. Ван-Гейм досліджував професійні захворювання гірників. Фрокасторо узагальнив усі знання про інфекційні хвороби та їхню профілактику.

У XVIII—XIX ст. відбувається розвиток експериментального і порівняльного методів у різних галузях медицини. Наука все більше переходить від вивчення предметів і явищ до вивчення процесів.

До кінця XIX ст. люди не пов'язували гігієну зі здоров'ям, тому що поняття не мали про мікробіологію. Медичну користь миття рук першим довів угорський лікар Земмельвайс. Він припустив, що "пологова гарячка" (сепсис) у породіль може бути спричинена якимось впливом ззовні, і наказав акушеркам мити руки водою з хлорним вапном перед кожними пологами. Смертність серед породіль значно знизилась з 18 до 2,5 %.

Розвиток мікробіології, фізики, хімії і соціально-економічні умови в цей період дали можливість проводити дослідження навколишнього середовища, що дозволило застосувати лабораторно-експериментальні методи досліджень. Дев'ятнадцяте століття недаремно назвали століттям науки і природознавства. Профілактична медицина отримала міцну наукову платформу і потужний імпульс для свого подальшого прогресу.

Роботи Пастера і Коха (Франція), Паркса (Англія) та інших учених дали змогу підняти науковий рівень медико-біологічних досліджень. Розвиток ідей профілактики та особистої гігієни знайшов відображення в наукових працях і практичній діяльності таких учених-медиків України і Росії, як Н.М. Амбодик-Максимович, С. Г. Забелін, М.Я. Мудров.

Для XIX ст. було характерним зростання ваги природознавчих наук. Протягом першої половини XIX ст. стимулом для розвитку гігієни стала боротьба за розкриття єдності і зв'язку між окремими галузями знання.

Передумови для розвитку гігієнічних знань і санітарної справи в Україні виникли в результаті наукових розробок відомих санітарних лікарів земств М.І. Тезякова, П.М. Дятропова, О.В. Корчака-Чепурківського, М.П. Василевського, Є.І. Яковенка, І.М. Козубова, С.М. Ігумнова та ін.

Плідно розвивалася гігієнічна наука наприкінці XIX — на початку XX ст. в Україні, видатними представниками якої були В.А. Суботін, В.Д. Орлов, І.А. Якобій, І.П. Скворцов, О.В. Корчак-Чепурківський та ін. В.А. Суботін (1842—1896) — один із піонерів вітчизняної гігієнічної науки, у 1871 р. організував кафедру гігієни при Київському університеті св. Володимира і протягом більше 20 років очолював її. В.А. Суботін — автор першого вітчизняного підручника з гігієни (1886), багатьох наукових праць з різних розділів гігієни, ініціатор створення санітарної комісії в Києві.

Значний внесок у становлення і розвиток дореволюційної вітчизняної гігієни зробили О.П. Доброславін, Ф.Ф. Ерісман, Г.В. Хлопін та інші видатні вчені-педагоги. О.П. Доброславін (1842—1889) велику увагу приділяв упровадженню в практику гігієни лабораторних методів дослідження, організував першу хіміко-аналітичну гігієнічну лабораторію.

У 20-х роках ХХ ст. почали утворюватися комплексні науково-дослідницькі заклади нового типу: у 1923 р. — Український інститут робочої медицини (нині — Інститут гігієни праці та професійних захворювань Харківського національного медичного університету), у 1925 р. — філіал Українського інституту робочої медицини (нині — Інститут медико-екологічних проблем Донбасу), у 1931 р. — Український науково-дослідний інститут комунальної гігієни (нині ДУ “Інститут гігієни та медичної екології ім. О.М. Морзєєва НАМН України”). Також починають організовувати в медичних інститутах самостійні кафедри з гігієни, першу — у Харкові.

У 1930 р. приймається рішення про створення санітарно-гігієнічних факультетів у Київському, Дніпропетровському, Одеському та Харківському медичних інститутах, що було зумовлено розширенням сфери профілактичної медицини та у зв'язку з цим необхідністю розширити підготовку санітарних лікарів і лікарів епідеміологів.

Гігієна як наука пройшла складний процес становлення та розвитку і багато в чому відображала рівень розвитку суспільства, народного господарства, біології та медицини в цілому.

Становлення **практичної санітарно-епідеміологічної служби в Україні** було надзвичайно складним. Прообразом державної санітарної служби слід вважати санітарну організацію земської медицини, яка вперше виникла у 1886 р. в Херсонській губернії.

В 1901 р. у Катеринославі (нинішній Дніпропетровськ) було створено першу в Україні губернську санітарну організацію.

До 1917 р. у царській Росії державної профілактичної санітарної служби не існувало. Але соціальні умови дореволюційного часу вимагали створення такої організації на державному рівні, і силами окремих подвижників, лікарів профілактичної медицини, формувались санітарні організації. У 1917 р. після проголошення самостійності України при Українській Центральній Раді було створено Департамент охорони здоров'я. Основу державної санітарної служби в Україні у 1918—1919 рр. заклало Міністерство народного здоров'я й опікування незалежної України, яке сформувало Санітарний департамент.

Організаційне становлення санітарної служби, формування профілактичного напрямку медичної науки і практики відбувалося за безпосередньої участі перших керівників охорони здоров'я СРСР